

درس تفسیر استاد حاج سید مجتبی نورمفیدی

موضوع کلی: تفسیر سوره بقره
موضوع جزئی: آیه ۲۹ - پیام کلی آیه: تسخیر عالم توسط انسان
تاریخ: ۱۳ بهمن ۱۳۹۷
مصادف با: ۲۶ جمادی الاولی ۱۴۴۰
جلسه: ۳۵

﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِیْنَ وَاللّٰعْنَ عَلٰی اَعْدَائِهِمْ اَجْمَعِیْنَ﴾

پیام کلی آیه

در مورد آیه ۲۹ کیفیت ارتباط و تناسب این آیه با آیات قبل بیان شد گفتیم آیه سه بخش دارد. گفته شد به طور کلی خداوند متعال می‌خواهد بیان کند که غرض و هدف اصلی از خلقت انسان و آنچه که در آسمانها و زمین است، این است که انسان به مقام قرب که گاهی از آن تعبیر به مقام خلافت الهی می‌شود، برسد و این مقصدی است که نباید فراموش شود و انسان در این مسیر نباید متوقف شود. در این مسیر و انتفاع از آسمان و زمین برای او بما هو انتفاع موضوعیت ندارد بلکه اینها همه ابزار و وسایلی هستند که انسان به آن مقصد اعلی هدایت شود.

تسخیر عالم ماده توسط انسان

ولی نکته مهمی که از این آیه استفاده می‌شود این است که خداوند متعال می‌خواهد بیان کند که آسمانها و زمین در تسخیر انسان قرار می‌گیرد. برخی از مفسرین از جمله مرحوم طبری در جامع البیان در تفسیر «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا»، می‌فرماید: درست است که اینجا سخن از تسخیر نیست، اما در واقع تسخیر در دل این آیه نهفته است و به نوعی به تعبیر فنی تسخیر را در معنای این آیه اشراب کرده و معنایش این است که او خدایی است که همه آنچه که در زمین است برای شما آفرید. منظور از «برای شما آفرید» این است که یعنی مسخر کرد برای شما.^۱

تسخیر موضوع مهمی است در قرآن به این معنا که این عالم مسخر انسان قرار داده شده. جهاتی از بحث در مورد تسخیر این عالم توسط انسان وجود دارد.

جهت اول: اینکه این تسخیر در عرض تسخیر خداوند نیست و بلکه در طول آن است. در برخی از آیات قرآن به این امر تصریح می‌کند از جمله این آیه «وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفَلَکَ تَجْرِی فِی الْبَحْرِ بامره»^۲ خداوند به امر خودش برای شما تسخیر کرد و مسخر قرار داد که این چیزها در دریا حرکت کند. لذا مسئله تفویض در کار نیست و این یک خط کلی است و در همه مواردی که سخن از تسخیر این عالم توسط انسان است که «به امره» واقع می‌شود؛ اگر کشتی در دریا حرکت می‌کند، در پوشش امر خدا جریان پیدا می‌کند. این یک نکته مهمی است که خداوند نظام خلقت را به نحوی قرار داده است که با توانایی های انسان، می‌تواند به تسخیر انسان در آید ولی همه اینها به إذن الهی و به امر الهی است.

^۱ جامع البیان ج ۱ ص ۲۳۲.

^۲ سوره ابراهیم آیه ۳۲.

جهت دوم: این تسخیر در این چهار چوب نظام علی و معلولی واقع می‌شود. چنان در قرآن می‌فرماید «لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»^۱. اینکه روز و شب جای آنها عوض نشود و سبقت بر یکدیگر نگیرند، اینکه نسبت بین خورشید و ماه چگونه باید باشد و اینکه اگر هر کدام استقراری دارند، همه در چهار چوب نظام علی و معلولی و تحت تدبیر و اراده الهی است. پس قطعاً وقتی سخن از تسخیر به میان می‌آید، تفویض نیست ولو اینکه محیر العقول‌ترین اختراعات و ابتکارات توسط انسان انجام شود. در ضمن آنچه که انسان تا به حال اختراع و کشف کرده است، نسبت به آنچه که کشف نکرده کالعدم است، چون عالم، عالم قوه‌ها و ظرفیت‌ها است و هنوز تا فعلیت پیدا کردن این قوه‌ها و ظرفیت‌ها، زمان‌ها بسیار درازی در پیش است.

جهت سوم: نکته سوم این است که تسخیر این عالم، گاهی به صورت تسخیر عام است و گاهی تسخیر خاص.

الف) تسخیر عام برای عموم انسان‌ها است به این معنا که همه انسان‌ها در حد توان و استعداد خودشان و کوششی که در این را به خرج می‌دهند، می‌توانند این عالم را تسخیر کنند. مثلاً در زمان قدیم کشتی تازه اختراع شده بود لذا مسئله حرکت اش بر روی آب و دریاها در لسان قرآن بیان شده است. بعدها هواپیما و خیلی از چیزهای دیگر اختراع شد.... کشتی به عنوان مثال است و منظور این نیست که تسخیر انسان در این حد محصور باشد. پس منظور از تسخیر عام این است که انسان‌ها بر اساس توانمندی‌ها و همت‌هایشان، می‌توانند در امور این عالم و در چارچوب قوانین علی و معلولی، کارهایی را انجام دهند.

آیاتی از قرآن این نحوه از تسخیر را بیان کرده است از جمله آیه «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ النَّهَارَ» و «وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ»^۲. که می‌فرماید الله آن خدایی است که آسمان‌ها و زمین را آفرید و از آسمان‌ها آب باران را نازل کرد، بعد به سبب این آب باران ثمرات را خارج نمود. این که برای انسان آفرید، اشاره دارد به همان بعد جسمانی انسان. چون عرض کردیم منظور از اینکه می‌فرماید «لکم» آی «لدنیاکم و لآخرتکم». رزق را برای انسان آفرید چون انسان با استفاده از این ارزاق، قوت طاعت و بندگی پیدا کند و با این ترتیبی که در این عالم و در خلقت وجود دارد، پی به مبدأ ببرد، یعنی اعتقاد او هم تقویت شود تا در آخرت سعادت‌مند شود.

بعد می‌فرماید «وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ» که نظیرش را در آیه قبل اشاره کردیم. چند چیز است که خداوند نام می‌برد و می‌گوید اینها را در تسخیر شما قرار داد از جمله کشتی، برای اینکه به امر او در دریا حرکت کند؛ نهرها را مسخر شما قرار داد، شما الآن می‌توانید معنای تسخیر نهرها را دریابید از جمله سد گذاشتن روی اینها و یا استفاده از موجودات داخل این نهرها. شمس و قمر در تسخیر انسان قرار گرفته، روز و شب در تسخیر انسان قرار گرفته.

۱. سوره یس آیه ۴۰.

۲. سوره ابراهیم آیه ۳۲ و ۳۳.

انسان با تسخیر این مظاهر با عظمت خلقت، باید دنبال چه باشد؟ اینکه می‌گوید اینها مسخر انسان قرار داده شده، یعنی انسان بر اینها اشراف دارد و اینها ابزار انسان هستند. چیزی که مسخر است، نمی‌تواند خودش هدف باشد و تسخیر کننده مغلوب تسخیر شونده شود. اینکه در این آیات تأکید می‌شود که این دنیا در تسخیر انسان است، یعنی اصل انسان است و فرع این دنیا است. انسان با فراموشی از این نسبت و رابطه بین تسخیر کننده و تسخیر شونده به جای اینکه اصل خودش باشد و آنها فرع، آنها شده‌اند اصل و انسان شده مغلوب. مهم‌ترین وجه مغلوب شدن انسان این است که به جای اینکه با دید ابزاری به اینها نگاه کند، کأن اینها را اصل می‌داند و همه توجهش را به این چند صباحی که در این دنیا زندگی می‌کند قرار داده است.

«وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ» و «وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ» و «وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَنِيِّ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرءُوفٌ رَّحِيمٌ».^۱ این آیات هم اشاره به تسخیر عام انسان دارد که انسان در همه حالات میتواند این دنیا را در تسخیر خودش داشته باشد.

و به همین دلیل است که خداوند در آیه دیگری بر وزن آیه قبلی یعنی آیه ۲۸، می‌فرماید «قُلْ أَنتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ» و «وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيًا مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سِوَاءَ لِلسَّائِلِينَ».^۲ ببینید برای خدایی که اینچنین است و زمین را در ۲ روز آفرید، شریک قرار می‌دهید؟ خدایی که کوه‌ها را به منزله میخ برای زمین قرار داد و در دل آنها برکت‌های بسیار قرار داد، و خدایی که مواد غذایی شما را در طی چهار فصل تنظیم کرد؟

ب) تسخیر خاص

به هر حال معنای تسخیر عام معلوم شد که انسان بر اساس منطق قرآن نسبت به عالم طبیعت و ماده تسخیر عام دارد. بعضی از انسان‌ها نیز تسخیر خاص دارند و قدرت ویژه دارند برای اینکه در امور این عالم تصرف کنند. تسخیر خاص مربوط به انبیاء و اولیاء الهی است که دارای معجزه و کرامت‌اند. البته این‌ها هم تسخیر عام را دارند اما در عین حال توانایی‌های ویژه‌ای به إذن خدا دارند. اینکه حضرت موسی با عصا دریا را می‌شکافت، یک تسخیر است که از عهده هر کسی بر نمی‌آید. در قرآن می‌فرماید: «أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ».^۳ این تأثیر عصا و شکافتن آن چیست؟ آیا غیر از مسخر شدن بحر توسط انسان است؟ یا مثلاً وقتی موسی با عصا سنگ را شکافت و چشمه‌های آب جاری شد، آیا غیر از مسخر شدن بحر توسط انسان است؟

۱. سوره نحل آیات ۵ تا ۷.

۲. سوره فصلت آیات ۹ و ۱۰.

۳. سوره شعراء آیه ۶۳.

و یا مثلاً می‌فرماید: «فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهٖ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ»^۱. انسان‌ها معمولی نمی‌توانند قدرت بر باد پیدا کنند اما سلیمان این قدرت را دارد.

در مورد داوود پیامبر نیز می‌فرماید «فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ»^۲.

از این نمونه‌ها در مورد انبیاء بسیار است.

اولیا الهی هم اینچنین هستند و ما در مورد احوالات ائمه (علیهم السلام) این نحوه از تسخیر را می‌بینیم. حتی در مورد اولیاء غیر معصوم هم چنین تصرفاتی مشاهده شده است، و در شرح حال علماء و عرفا از این نمونه‌ها زیاد نقل شده است. البته در این بین ادعاهای کذب هم کم نیست. کسانی هستند که وانمود می‌کنند که چنین توانمندی دارند. کسی که مملو از شهوات نفسانی است چگونه می‌تواند چنین توانمندی‌ای داشته باشد؟

تشکیکی بودن تسخیر

همانطور که عرض کردم بخش اول آیه اشاره به اصل تسخیر کلی عالم طبیعت و ماده توسط انسان دارد ولی تسخیر دارای مراتب است، درست است که گفتیم که ما تسخیر عام و خاص داریم، ولی این یک حقیقت تشکیکی است، یعنی به هر میزان که انسان توانایی‌های روحی خودش را تقویت کند، می‌تواند در این عالم تصرف کند که گاهی این توانایی‌ها رحمانی است و گاهی شیطانی، برخی با بعضی از القاتات شیطانی و ریاضتهای حرام و غیرمشروع هم به این توانمندی‌ها دست پیدا می‌کنند. هرچه روح انسان تقویت شود قدرت تسخیر او بیشتر میشود، لکن یکوقت در مسیر شرع است و به قرب انسان کمک میکند و گاهی در مسیر شیطان است که موجب بعد انسان میشود.

به هر حال «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» اشاره به این دارد که عالم خلق شده، و مسخر انسان قرار داده شده است برای یک چیز و آن این است که انسان از این عالم به عنوان ابزار استفاده کند هم برای دنیا و هم برای آخرتش. این خط کلی حرکت انسان است و خداوند میخواهد بفرماید ما شما را خلق کردیم، غرض را فراموش نکنید، بدانید اینها ابزار هستند و قدرت شما فوق اینها است.

«والحمد لله رب العالمين»

۱. سوره ص آیه ۳۶.

۲. سوره انبیاء آیه ۷۹.